

Kriger & Embedsmand

– Adelig Identitet i 1500- og 1600-tallet

Af Kasper Tipsmark, stud.mag., Aarhus Universitet

Spredt i det danske rige ligger herregårde som tavse monumenter og pryder landskabet. De store bygninger af kampesten og tegl gemmer på en lang historie om de mennesker, som beboede dem, lod dem opføre og gav dem liv. Men hvad var det for en samfundsgruppe? Hvilke værdier satte de højt, og hvorledes opfattede de sig selv?

Denne artikel har til formål at tegne et billede af adelig identitet i 1500- og 1600-tallet. En periode med gennemgribende strukturelle ændringer, hvor adelsstanden oplevede en overgang fra kriger til embedsmand som primær funktion.¹

Adelsstanden

Ser vi på adelsstandens udvikling i et bredt europæisk perspektiv, rækker denne samfundsgruppes rødder tilbage til en germansk krigerkultur, som var domineret af et højt militariseret aristokrati. Denne kultur

udvikledes under karolingerriget² og lagde grunden til det feudale samfundssystem.³ I denne struktur bandt krigeraristokratiet sig til kongetjeneste i et herre-vasalforhold, hvor vasallen modtog jord og beskyttelse af herren til gengæld for krigstjeneste.⁴ Aristokratiets krigsmæssige aspekt understregedes af 1000-tallets samfundsstruktur, som blev inddelt i følgende funktionsbestemte ordener: 'de som beder, de som kæmper og de som arbejder'. Først i løbet af 1200-tallet fremstod denne inddeling som et decideret stændersamfund, hvilket vil sige et samfund som inddeles i sociale lag kaldet stænder, og det er i den forbindelse, at aristokratiet konsolideredes til en institutionaliseret og privilegeret stand.⁵ Gennem højmiddelalderen dominerede den rustede adelsrytter slagmarken, og adelsstanden opretholdt på baggrund af dette fagmilitære monopol, sin privilegerede status. Først i forbindelse med den militære revolution fra 1560-1660 og denne periodes militærteknologiske udvikling, mistede adelsrytteriet for alvor sin dominerende betydning til fordel for tætte formationer af infanteri bevæbnet med lanser og krudtvåben.⁶

Den danske rigsråd Sten Rosensparre faldt i 1565 under Den Nordiske Syvårskrig og blev som en adelig krigsmand fremstillet i fuld rustning på sin gravsten. Foto: Danske Adelige Gravsten, Axel Jensen 1951.

Adelstandens krigerideal kommer ofte til udtryk gennem herregårdenes arkitektur, hvilket Mathias Stii Malmberg på udmærket vis pointerer i foregående udgave af Herregårdshistorie. På billedet ses Gammel Estrup, hvis hjørnetårne og voldgrav blot er symbolske forsvarsværker. Foto: Ann Malmgren.

Dermed stod adelen i en situation, hvor den ikke længere kunne udfylde sin værnemæssige funktion, som traditionelt set var hovedydelsen for standens privilegier. I takt med 1500- og 1600-tallets statsdannelse opstod et behov for kvalificerede embedsmænd, som kunne indtræde i statens fremvoksende centraladministration. Dermed opstod en

ny karrierevej, hvor adelsstanden forsat kunne øve indflydelse gennem et nært forhold til kongemagten.⁷ Således ser vi adelsstandens udvikling fra den middelalderlige krigerstand til 1500- og 1600-tallets embedsadel. En overgang som historikeren Birte Andersen mere præcist tidsfæster til sidste fjerdedel af 1500-tallet.⁸

Identitet

Denne udvikling må formodes at have påvirket adelsstandens selvbillede og identitet, men hvorledes defineres dette begreb og fænomen? Identitet definerer individet, når det indtræder i bestemte roller, en social gruppe eller tilskriver sin personlighed et specifikt karakteristika. Identiteter opstår, formes og påvirkes på baggrund af social interaktion, hvor det enkelte menneske kan besidde og have flere identiteter i spil på samme tid.⁹

Går vi ind og ser på de forskellige former for identitet, kan disse ifølge sociologerne Jan Stets og Peter Burke kategoriseres inden for tre grupperinger: personidentitet, socialidentitet og rolleidentitet. Af disse tre former for identitet vil denne artikel udelukkende beskæftige sig med socialidentitet. Denne form for identitet binder sig til en bestemt social gruppe og fremstår som en delt identitet mellem gruppens medlemmer. Den verificeres i høj grad på baggrund af skellet mellem indergruppen og ydergrupper, hvor indergruppen udgøres af personer som deler den pågældende socialidentitet og ydergrupper udgøres af andre socialidentiteter som ofte står i modsætning til eller nær ved, hvorfor afgræsning bliver af stor betydning. De enkelte medlemmer vil søge at opfylde de idealer, som tilskrives et prototypisk indergruppemedlem, for derved at understrege deres tilhørsforhold.¹⁰ Ansuer vi det 'at være adelig' som en socialidentitet, er det videre interessant at undersøge, hvorledes denne identitet afgrænses som indergruppe og hvilke idealer, der knytter sig til det at være adelig.

Kilderne

1500- og 1600-tallet rummer, takket være trykkekunstens udbredelse, en stor mængde kilder. Under udvælgelsen af kilder til at afdække adelig identitet, må det holdes for øje, at identitet som sagt påvirkes og formes på baggrund af social interaktion og kommunikationen med andre. Det er derfor i udadvendte og konstruerede kilder, som eksempelvis erindringer, slægtebøger, malerier eller gravsten, at identiteten kan spores.

Dog udmærker især ligprædikener sig som kildegenre. Disse prædikener blev afholdt af gejstlige ved adelige begravelser og blev ofte foreviget i tryk på opfordring af pårørende. De er alle opbygget efter en fast struktur, hvor afdødes slægt opremses, vedkommendes livsforløb udredes, og den sidste stund beskrives i detaljer.¹¹ Ligprædikerne har en udpræget tendens til at idealisere de afdøde adelsmænd, med henblik på at sikre deres eftermægle og trøste slægtninge såvel som pårørende.¹² Netop af den årsag fremstår ligprædikerne som en eksemplarisk kildegenre, da adelsmændene i særlig høj grad blev fremstillet i forhold til standens gældende idealer. På baggrund af fremhævede værdier, idealer og handlinger, vil det således være muligt at tegne et billede af adelig identitet ud fra ligprædikenerlitteraturen.

Adelig socialidentitet

En generel tendens i de undersøgte ligprædikerne er, at afdøde fra begyndelsen tituleres som værende *ærlig og velbyrdig*,¹³ hvorefter der følger en detaljeret

opremsning af slægten i flere led. Stambeskrivelsen afsluttes ofte med en opsummerende kommentar som denne:

Widere denne Salige Mands Anhær oc Herkomst at opregne giøres icke fornøden, efterdi det er alle nocksom bevist, at hand er kommen aff Erlige oc Oprictige Forældre oc aff gamle gieffue Adelige Stammer baade paa Fædrene og Møderne her vdi Danmarck.¹⁴

Anskuervi adelstanden som en socialidentitet, fremgår det, at denne i udpræget grad afgrænser sig som indergruppe på baggrund af velbyrdighed, der strækker sig flere slægtsled bagud. De lavere stænder som eksempelvis bonde- og borgerstanden, kommer hermed til at fremstå som ydergrupper. Endvidere understreges slægternes tilhørsforhold til Danmark, så der også er tale om en national afgrænsning, hvormed også udenlandsk adel kommer til at fremstå som ydergruppe. I ligprædikenerne fremhæves adelsmændenes fromhed i særdeleshed i forbindelse med dødslejet.

Det kan dog være problematisk at udrede, i hvilken grad denne fromhed er repræsentativ for den gene-

Ud fra det lutherske ideal om kernefamilien er Ejler Rønnow og Anna Krabbe afbilledet på denne gravsten fra 1556 sammen med to af deres børn. Ejler Rønnow er, til forskel fra andre af tidens adelsmænd, ikke fremstillet i rustning, men er qua sin profession som embedsmand og rigsråd fremstillet i civil klæde- dragt. Foto: Danske Adelige Gravsten, Axel Jensen 1951.

Anetavler som denne over Christian Thott fra 1617 understreger adelstandens behov for at kunne udtrykke og bevise sin ædle byrd og dermed afgrænse sig fra de lavere stænder. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Eske Brock tjente gennem sit liv som rigsråd og kongelig gesandt, men fungerede under Kalmarkrigen også som krigskommissær. Med hånden på sværdet og iført civile klæder fremstår adelsmanden Eske Brock på dette maleri både som kriger og embedsmand. Foto Ann Malmgren.

relle adelsmand, hvis man tager den religiøse op-havssituation og de gejstlige forfatteres tendens i betragtning. Ikke desto mindre må den adelige socialidentitet tilskrives et ikke ubetydeligt fromheds-ideal.¹⁵

På trods af adelsrytteriets mindskede rolle, vidner adelsmændenes levnedsløb om, at en stor del fortsat gjorde sig en militær karriere – nu blot som befalingsmænd og officerer.¹⁶ Dermed videreførte de standens værnemæssige tradition. Dog er det interessant, at også adelsmænd, som gjorde en embedsmæssig karriere, blev trænet i adelige idrætter og eksercits, for eksempel ridning og fægtning. Ydermere viser ligprædikenerne, at embedsmænd ligeledes blev indkaldt til militærtjeneste blandt andet i forbindelse med 1500- og 1600-tallets krige mod svensken.¹⁷ Dermed kan udledes, at de middelalderlige privilegier og den værnemæssige tradition fortsat blev holdt i hævd, hvormed den adelige socialidentitet kan tilskrives et traditionsbundet krigerideal.

En væsentlig del af adelsmændenes opvækst og ungdom blev tilbragt med uddannelse. Ofte blev børnene først skolet i hjemmet for herefter at tilbringe flere år på latin-skole. Dernæst tilbragte mange en kort årrække på Sorø Akademi eller Herlufsholm, for slutteligt at drage på en flerårig dannelsesrejse mellem de større europæiske universiteter.¹⁸ Uddannelse blev ligeledes en forudsætning for adelens nye rolle som embedsmænd. Lærdom og uddannelse var dog dyder, som måtte vedligeholdes livet igennem, hvilket bevidnes af følgende uddrag:

... Dagligen haffver hand ligget udi sine Studiis, fornemlig udi den H. Skrift, dernest in Historiis & Politicis, hvilcke hand haffver vel vist at bruge.¹⁹

Anskuer vi dette citat, samt flere lignende eksempler, som levn af deres tid og med det formål at fremstille de afdøde adelsmænd i forhold til standens gældende idealer, kan det udledes, at lærdom i høj grad blev tillagt værdi. Yderligere et ideal kan da tilknyttes den adelige socialidentitet, nemlig uddannelse.

Det gennemgående element i samtlige ligprædikener kommer dog til udtryk i forbindelse med adelsmændenes tilknytning til kongetjeneste. Det fremgår overvejende, at formålet med uddannelsen til embedsmand og træningen til at blive kriger var, at kunne indtræde i kongens tjeneste. Denne tjenestementalitet, der fremstår som en generel tendens, udtrykkes på udmærket vis af følgende citat:

Hans Naadige Herre oc Konge haffver hand altid meent det med hiertelig Troskab oc hannem derfor uden ald egen søgte Nytte oc Baade Reddeligen tiendt indtil hans Døde Dag...²⁰

Det er af den årsag nærliggende at opfatte tjenesteidealet som et centralt omdrejningspunkt for adelig socialidentitet. Ligprædikenerne viser, at dette ideal gennemgående blev opfyldt på baggrund af tjeneste som kriger og embedsmand, hvormed disse roller sættes i tæt forbindelse med adelig identitet.²¹

Vægtning af idealer

På baggrund af denne undersøgelse kan det således konkluderes, at den adelige socialidentitet blev afgrænset gennem velbyrdighed og nationalitet. Endvidere kan den prototypiske adelsmand tilknyttes idealer vedrørende fromhed, krigeriske færdigheder, uddannelse og kongetjeneste. I forhold til vægtningen af de enkelte idealer fremgår det som tidligere nævnt, at adelsstanden opstod på baggrund af germansk krigerkultur, og at en adelsmand, middelalderen igennem, per definition var kriger.²² Af den årsag fremstår krigeridealet centralt i forhold til adelig identitet frem til sidste fjerdedel af 1500-tallet. Her foregik der som nævnt en overgang fra kriger til embedsmand som primær funktion, hvormed uddannelsesidealet opstod. At denne funktionelle overgang foregik, kan indikere, at uddannelsesidealet gradvist fik større betydning end krigeridealet. Det kommer dog til udtryk i ligprædikerne, at krigeridealet fortsat var et væsentligt element af adelig identitet. Som det fremgår af ligprædikerne, blev tjenesteidealet opfyldt på baggrund af kongetjeneste som henholdsvis kriger eller embedsmand. Krigeridealet og uddannelsesidealet knyttes som sagt til disse to roller og kan derfor kategoriseres som underlagt tjenesteidealet. Dermed kan uddannelsesidealets voksende betydning, tolkes som adelig tilpasning til periodens udvikling med henblik på at kunne opfylde standens tjenesteideal. Dette fremstår således som det styrende ideal for adelig socialidentitet.²³

Hermed tegner sig et billede af de mennesker, som i 1500- og 1600-tallet beboede rigets herregårde. De til-

hørte en samfundsgruppe, hvis identitet i høj grad centrerede sig om kongetjeneste. Det udprægede tjenesteideal førte på succesfuld vis adelsstanden gennem en redefinerende udvikling fra krigerstand til embedsadel og sikrede dermed standens fortsatte indflydelse på kongemagten. En indflydelse, som kommer til udtryk gennem 1500- og 1600-tallets stramme håndfæstninger, men som endte brat ved Enevældens indførelse i 1660.

Noter:

1. KJV Jespersen 1974 s. 15 + Netterstrøm 2007 s. 99 + L Jespersen 2001 s. 392
2. Den frankiske kongefamilies karolingernes rige 751-987. Herunder Karl d. Store.
3. Heiberg 2008 s. 141-143
4. Bagge 2012 s. 136
5. Imsen 1994 s. 31
6. Roberts 1967 s. 195-225
7. L. Jespersen 2001 s. 392
8. Andersen 1971 s. 62
9. Burke 2009 s. 3
10. Burke 2009 s. 118-121
11. Bricka 1874-75 s. II-IV
12. Andersen 1971 s. 11
13. At være af adelig slægt
14. Bricka 1874-75 s. 113
15. Se Bisgaard 1988
16. Lind 2001 s. 599-600
17. Bricka 1874-75 s. 30-31
18. Helk 2001 s. 524-525

19. Bricka 1874-75 s. 38

20. Bricka 1874-75 s. 36

21. Bisgaard 1988 s. 27 + 34

22. Lind, 2001 s. 589

23. L. Jespersen, 2001 s. 392 + Bisgaard 1988 s. 27 + 34

Litteraturliste:

Andersen Birte: *Adelig Opfostring*, Institut for Dansk Skolehistorie 1971.

Bagge, Sverre: *Europa tar form – År 300-1350*, Cappelen Akademisk Forlag 2012.

Bisgaard, Lars: *Tjensteideal og fromhedsideal – Studier i adelens tænkemåde i dansk senmiddelalder*, Arusia – Historiske Skrifter 1988.

Bricka, C.F. og S.M. Gjellerup: *Den Danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede I – Samtidige Levnetsbeskrivelser*, Forlaget Rudolph Klein 1874-1875.

Burke, Peter og Jan Stets: *Identity Theory*, Oxford University Press 2009.

Heiberg, Steffen: *En Ny Begyndelse*, Gads Forlag 2008.

Helk, Vello: „Den danske adels dannelsesrejser i Europa 1536-1660“ *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.

Imsen, Steinar: *Europa 1300-1550*, Universitetsforlaget Oslo 1994.

Ingesman, Red. Per og Jens Villiam Jensen: *Riget, Magten og Æren – Den Danske Adel 1350-1660*, Aarhus Universitetsforlag 2001.

Jensen, Chr. Axel: *Danske Adelige Gravsten – Fra sengo-tikkens og Renaissancens tid*, Andr. Fred. Høst og Søns Forlag 1951.

Jespersen, KJV: „Rostjeneste, ridderhær og militær revolu-

tion 1525-1625 – To militærhistoriske studier“ *Krigshistorisk Tidsskrift 10* 1974.

Jespersen, Leon: „Adel, hof og embede i Adelsvældens tid“ *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.

Lind, Gunner: „Indledning“ *Riget, Magten og Æren*, Aarhus Universitetsforlag 2001.

Malmborg, Mathias Stii: „Forsvarssymbolik på danske renæssanceherregårde – adelig selvforståelse i arkitekturen?“ – *Herregårdshistorie 9* Gammel Estrup – Herregårdsmuseet 2014.

Netterstrøm, Jeppe Büchert: „Den danske stat og voldsmonopolet 1400-1660“ *Den Jyske Historiker nr. 116 – På sporet af staten – Dansk statsdannelse mellem middelalder og enevælde* DEN JYSKE HISTORIKER 2007.

Roberts, Michael: „The Military Revolution 1560-1660“ oprindeligt 1955 revideret 1967, genoptrykt i *The Military Revolution Debate* 1995.